

De preek van de leek

Bas Heijne

30 november 2008

In de brief van Vincent van Gogh uit september 1889 staat iets wat een grote indruk op mij heeft gemaakt. Van Gogh schrijft zijn broer Theo dat de religieuze en historische schilderijen van Eugene Delacroix volgens hem zo geslaagd zijn, omdat de Franse schilder alvorens hij aan de slag ging eerst **werkelijk** had gekeken, **echt** gezien had. Voordat hij een *Getshemane* schilderde, had hij goed gekeken naar een echte olijfgaard, voordat hij een Venetiaanse stadsgezicht schilderde, bestudeerde hij eerst zorgvuldig het effect van de wind op de golven van de zee. Van Gogh was ervan overtuigd dat je eerst iets gezien of ervaren moest hebben voordat je er uitdrukking aan kon geven. Sterker nog, hij ging daar zelfs nog veel verder in dan de door hem bewonderde Delacroix of Gauguin. Want wanneer Van Gogh een Gethsemane wilde schilderen, dan ging hij niets eerst kijken hoe een olijfgaard eruitzag. Van Gogh schilderde gewoon een olijfgaard. Hij liet alle symboliek of religieuze verwijzing achterwege. Het religieuze, het spirituele of het goddelijke bevond zich voor hem niet buiten de werkelijkheid, het bevond zich *in* de werkelijkheid. Het goddelijke was immanent. Het bevond zich in wat zijn ogen zagen. Waar een schilder als Delacroix in grote doeken de eerste christenen afbeeldde met gewone, alledaagse gezichten, daar zag van Gogh de eerste christenen gewoon in de afgeleefde boeren in het Zuid-Frankrijk van zijn eigen tijd.

Juist omdat hij zo goed kon kijken, wist Van Gogh dat hij nooit zou kunnen overbrengen wat hij allemaal gezien had. Maar tot het laatst hield hij niet op met kijken. Als er verlossing bestond, wist hij, dan moest die in de wereld zelf gevonden worden. Als er zoiets als genade bestond, dan moest die hem in dit leven zelf ten deel vallen. Als God bestond, dan hield hij zich op in de gezichten van de mensen om hem heen. Maar wilde je dat zien, dan moest je eerst leren kijken. Komisch is het zinnetje dat hij in de brief wijdt aan zijn collega Eugene Boch, die klaagt dat hij in de Zuid-Franse omgeving niets ziet dat het waard is om te schilderen. Niets trekt hem aan, niets maakt indruk op hem. Van Gogh schrijft: “Ik loop twee dagen met hem rond en laat hem stof voor dertig schilderijen zien.”

Dat is de les die Van Gogh mij geleerd heeft: kijk opnieuw. Vraag je steeds opnieuw af, wat betekent dit voor mij? Iedere dag weer worden we met heftige beelden en grote woorden geconfronteerd, op ons werk, in de krant, op televisie, en vooruit, in de kerk. Beelden van armoede en geweld, van ellende en chaos, woorden als moderniteit, integratie, normen en waarden, botsing der culturen, verlichting, maar ook ongrijpbare begrippen als geloof, hoop en liefde. Wat zeggen ze *mij*? Wat hebben ze met *mij* te maken? In onze hedendaagse massacultuur is het gemakkelijk om murw te worden, om die woorden en beelden langs je heen te laten gaan of ze achteloos zelf in je mond te nemen, zonder je af te vragen wat je er eigenlijk mee wil zeggen. Maar het gaat erom je juist die door woorden en beelden te laten meeslepen, het gaat erom ze zelf te vangen en met *jou* mee te slepen, ze je eigen te maken en ze zelf betekenis te geven. Doe je dat niet, dan wordt je al gauw iemand als de arme collega-schilder van Van Gogh, Boch, die de wereld gelijkmatig langs zich heen laat gaan, wiens oog nergens meer blijft hangen, die niets opmerkt dat indruk op hem maakt.

Dus als Paulus aan de Korintiërs schrijft dat we de liefde moeten najagen en moeten streven naar de gaven van de Geest, dan is de eerste vraag die bij mij opkomt: wat bedoelt hij wanneer hij liefde zegt, en wat bedoelt hij met de gaven van de Geest? Het klinkt mooi en verheven, en je krijgt er onmiddellijk een goed gevoel bij, maar wat zegt hij nou eigenlijk? Wat versta ik zelf onder die allesbepalende liefde waar hij het over heeft? Dat we elkaar diep in de ogen moeten kijken en dat het dan vanzelf wel goed komt?

De preek van de leek

De woorden van Paulus die aan zijn aansporing vooraf gaan worden vaak gebruikt bij huwelijken, maar lees ze goed en je ziet meteen dat dat een veel te exclusieve interpretatie is. Paulus dat zegt dat de liefde de basisvoorwaarde voor alles is, voor alles wat we voelen en doen. Zonder de liefde heeft niets zin. Dat is nogal een uitspraak, want zelfs als je heel veel grootmoedige gevoelens hebt, zelfs als je diepgelovig bent, zelfs als je erop gebrand bent heel veel goed te doen in je omgeving, dan heeft dat allemaal geen zin zonder de liefde. Ook kennis zonder liefde betekent niets, en geloof zonder liefde betekent ook niets. Zelfs goedheid zonder liefde betekent niets.

Wat is die liefde dan? Dat is een beetje een enge vraag, merk ik zodra ik hem stel. Ik begrijp die dominees wel die Paulus uit de kast halen bij een huwelijk, de liefde is zo'n lekker gemakkelijk, zo'n lekker ondubbelzinnig woord wanneer je er verder niet veel over hoeft te zeggen – een alomtegenwoordig cliché dat toch altijd onmiddellijk een goed gevoel oproept. Maar probeer er iets meer over te zeggen, en je verzandt meteen in gestamel en gestotter. En als je niet uitkijkt, wordt het meteen ook klef. Een gemeenzaam appel op de liefde is gemakkelijk gedaan, maar haalt het iets uit? De praktijk wijst het immers uit: je redt er geen huwelijken mee, beëindigt er geen oorlogen mee, je verhindert er niet mee dat welopgevoede jongens van amper twintig een machinegeweer pakken en lukraak in de rondte gaan schieten in naam van God. Een beroep op de liefde lijkt hopeloos ineffectief, eerder sentimenteel dan hoopgevend. Het lijkt eerder een manier van wegstaren, dan van echt kijken. Maar in zijn brief aan de twistzieke Korintiërs verbindt Paulus zijn aansporing om de liefde na te jagen met iets dat niet een twee drie voor de hand ligt: een beroep op het menselijke verstand. Dat mensen een direct, emotioneel contact zoeken met God, wat voor hem tot uiting komt in het spreken in bevlogen klanktaal, is natuurlijk heel mooi, schrijft hij, maar het is niet genoeg. Een taal die helemaal persoonlijk is, alleen van jou, is onverstaaanbaar voor anderen. Alleen gevoel is niet genoeg, er moet ook verstand bij. Wie alles voor zichzelf houdt, wie alles enkel en alleen in zijn eigen hoofd beleeft, raakt in zichzelf opgesloten. Hij deelt niets meer met zijn omgeving, draagt ook niet langer tot de gemeenschap bij, verliest het contact met de wereld.

Dat is ook mijn bezwaar tegen het begrip dat je tegenwoordig overal tegenkomt, en jammer genoeg altijd in positieve zin: het begrip belevingswereld. Die belevingswereld wordt op dit moment links en rechts heilig verklaard. Steeds weer staan er tijdgeestgoeroes op die verkondigen dat je van moderne mensen niet kunt verwachten dat ze zich verdiepen in de wereld om hen heen, wanneer het nieuws en de discussies over dat nieuws niet worden aangepast aan hun belevingswereld. Wat er feitelijk in Congo gebeurt, zegt de mensen niets volgens hen, er moeten verhalen over verteld worden waarin mensen zichzelf kunnen herkennen. Wat complex en abstract is, moet eerst persoonlijk gemaakt worden, anders zegt het de mensen niets. Zoals jijzelf de dingen ondergaat, zo is het – de rest van de wereld doet er alleen maar toe wanneer jij daar zin in hebt.

Het is die houding waartegen Paulus zich volgens mij verzet. Instinct en emotie alleen zijn niet genoeg, ervaringen hebben alleen maar zin wanneer je ze ook tegen het licht kunt houden, kunt beschouwen. Zoals Paulus het uitdrukt in een prachtige paradox: "Ik moet bidden met mijn geest, maar ook met mijn verstand." Je bent niet alleen aan jezelf verplicht om je eigen gevoelens aan een rationeel onderzoek te onderwerpen, je bent het ook aan je omgeving verschuldigd; anders is communicatie tussen mensen onmogelijk geworden. De geest moet aangeraakt worden door het verstand, wat gevoeld wordt moet ook beschouwd worden. Wie opgesloten blijft in zijn belevingswereld, verliest ieder contact met de buitenwereld; en voor je het weet is hij ook niet meer in staat zich in een ander te verplaatsen.

Discussies en debatten hebben dan geen zin meer. Niet langer zijn ze een uitwisseling van standpunten, ze dienen enkel nog om je eigen opvattingen te markeren in een vaak als vijandig

De preek van de leek

ervaren omgeving. We verstaan elkaar niet langer. We zijn niet langer in staat over de grenzen van onze eigen beleving heen te kijken. De buitenwereld trekt vreemd aan ons voorbij. We zitten hopeloos gevangen in onze persoonlijke blik, in onze eigen zelfgekozen identiteit. Wat anders is, is dan altijd ook meteen bedreigend. De belevingswereld die aanvankelijk nog een warm nest leek, blijkt al snel een ijskoude isoleercel. De liefde baat ons niet, wanneer ze niet langer gedeeld wordt.

De opdracht die Paulus de Korintiërs geeft is dus even subtiel als formidabel. Hij houdt zowel een pleidooi voor de liefde als voor het verstand. Niets wat je doet heeft zin, zegt hij, wanneer je het niet met een oprecht gevoel van betrokkenheid met je omgeving doet; zonder dat gevoel heeft niets betekenis, kennis niet, filosofie niet, geloof niet, preken niet, columns niet, goede bedoelingen niet. Maar aan de andere kant: onmachtig voelen alleen is niet genoeg; emotie moet met verstand gepaard gaan, met het vermogen tot zelfbeschouwing en de wil om met anderen te communiceren. Je gevoel moet zijn beslag krijgen in de wereld. Dat is wat Paulus volgens mij bedoelt wanneer hij zegt dat je moet bidden met je verstand.

Ik denk dat hij hetzelfde zegt als Pascal zo veel eeuwen na hem in zijn *Pensees*. Gedachte nummer 183 luidt: *Er zijn twee vormen van overdrijven. Het verstand uitsluiten; alleen het verstand laten gelden.* Het een kan niet zonder het ander, sterker nog, ze krijgen pas door elkaar werkelijk betekenis.

En die liefde? Hoe zit het daar mee? Ik had mezelf die moeilijke vraag gesteld – en ik ben me ervan bewust dat ik hem nog niet echt heb beantwoord. Wat mij betreft verschilt de liefde waar Paulus het over heeft niet zo heel veel van waar Vincent van Gogh over schrijft in zijn brief aan zijn broer Theo in september 1889, minder dan een jaar voor zijn dood. Het is een instinctieve betrokkenheid bij de wereld om je heen. Het betekent nadenken over wereld, discussiëren over wereld, proberen iets in die wereld te bewerkstelligen, maar het is in de eerste plaats ook voelen voor de wereld. In dat gevoel zit onmiskenbaar iets mystieks, een streven naar transcendentie. Maar er is niets zweverigs aan, het is wat ik **wereldse mystiek** zou noemen, een gevoel van diepe verbondenheid tussen wat zich in je hoofd afspeelt en wat daarbuiten plaatsvindt. Dat gevoel is ongrijpbaar en ook wisselvallig, je kunt je er niet blijvend toe bekeren, je kunt er geen abonnement op nemen. Iemand als Van Gogh geloofde er heilig in, en toch verloor hij even zovaak zijn geloof erin en raakte hij hopeloos opgesloten in zijn eigen geest. In dezelfde brief wanhoopt hij over het feit dat hij nooit in staat zal zijn al zijn indrukken ooit in verf uit te drukken, het is teveel. Tegelijk verliest zonder die liefde voor de wereld alles zijn betekenis. Berusting en afstand doen van de wereld zijn voor hem geen antwoord. Hij blijft zich verheugen in de wereld om hem heen. Ik had het net over wereldse mystiek, maar we hoeven er helemaal niet hoogdravend over te doen. Van Gogh verwoordt het heel simpel. “Ik zie graag mensen en dingen”, schrijft hij – en mooier kan ik het niet zeggen. Laten we graag mensen en dingen zien.

Dat het zo moge zijn.

